

ROBIN EDINA

A lektorálás műveleti tipológiája – a javítás és jobbítás kategóriái

A typology of revisional modifications

Revision has become an essential and widely recognised component of the quality assurance of professional translations. In order to ensure that revision is indeed carried out with precision and expertise, the work of collecting, synthesising and summarising the know-how of translation revision has begun, with increasing emphasis on the training of professional revisers. In this paper, after a brief discussion of revision as a norm-governed activity, I suggest a typology for the categorisation of revisional interventions on the basis of linguistic and translational rules, norms and strategies (Chesterman 1993, Toury 1995, Heltai 2004, 2005), providing examples for each operational category. With the classification of modifications, it becomes easier for revisers to explain and justify their interventions, as well as for translators to understand and accept what has been corrected and improved (Mossop 2001) in their target texts. Distinguishing rule-based, norm-based and strategy-based revisional modifications from unnecessary, unjustifiable revisional interventions may hopefully enhance more conscious and more professional work on the part of the revisers, and may result in more harmonious cooperation between the participants in the translation process.

Keywords: revision, revisional modifications, rule-based, norm-based, strategy-based

Bevezetés

Minden új tudomány úgy születik, hogy egy bizonyos szakma vagy tevékenység képviselői, művelői előbb többnyire ösztöneik, megérzéseik, majd tapasztalataik és megfigyeléseik alapján levonják következtetéseiket és megfogalmazzák gondolataikat az adott területtel kapcsolatban. A megfigyelésekből és megállapításokból később tudományos kutatások következnek, amelyek eredményei alapján oszlani kezd a homály, és egyre tisztábban kibontakozik az elmélet és a gyakorlat számára egyaránt, mi tartozik egy bizonyos tudományhoz, melyek a legfontosabb ismérvei, általános jellemzői, követendő szabályai, illetve merre érdemes tovább kutatni. Így történt ez a fordítástudomány születésekor, és ennek lehetünk tanúi a lektorálást illetően is. A szakirodalomban megjelent tanulmányok először többnyire csupán személyes vélekedéseket, tapasztalatokat, eszme-futtatásokat fogalmaztak meg (Cunningham 1971; Graham 1983; Somers 2001; Martin 2007), majd megszülettek az első előíró szemléletű kézikönyvek (Hosington–Horguelin 1980, Mossop 2001, Parra Galiano 2005), és az utóbbi években egyre több empirikus kutatást bemutató közlemény lát napvilágot (lásd többek között Arthern 1987, 1991; Künzli 2006, 2007; Horváth 2009; Hansen 2009; Mohácsi-Gorove 2015; Robin 2015; Robert et al. 2017; Terryn et al. 2017). A vizsgálódások eredményei alapján pedig közelebb juthatunk a lektori kompetencia

meghatározásához, illetve a lektori tevékenységhez szükséges deklaratív elméleti és procedurális gyakorlati tudásanyag megalapozásához is.

A jelen tanulmány a lektorálás meghatározását és normakövető jellegének tárgyalását követően igyekszik javaslatot tenni a lektori műveletek kategorizálására a nyelvi, fordítási és szakmai normákat bemutató szakirodalomra építve (Chesterman 1993, Tóury 1995; Heltai 2004, 2005), valamint empirikus vizsgálódások eredményei alapján (Robin 2015), példákkal illusztrálva az egyes típusokat. A lektorálás műveleteinek kategorizálása segítséget nyújthat a lektorok számára, hogy *tudatos* megfontolások alapján végezhesék munkájukat, megalapozott magyarázatot és indoklást fűzhessenek a beavatkozásaikhoz. Ugyanakkor az egyes műveleti típusok elkülönítésével a fordítók is tisztábban láthatják, mely lektori módosítások szolgálják az általuk fordított szöveg *javítását* és *jobbítását*, objektívebb és teljesebb képet nyerve saját teljesítményükről, megkönnyítve számukra a lektori beavatkozások elfogadását is.

A lektori tevékenység meghatározása

Habár egyre több figyelem irányul a lektorálásra, nagyon sokszor tisztázatlan a lektor szerepe, és az sem teljesen nyilvánvaló, pontosan mit is foglal magában a lektorálás. Horváth (2009: 53–64) sorra veszi és összehasonlítja a lektorálás fordítóirodai meghatározásait a szakma magyar képviselőinek körében, és megállapítja, hogy a lektorálásnak valójában annyi meghatározása létezik, ahány fordítóiroda működik a magyar fordítópiacon. A lektorálás definíciójának és terminológiájának tisztázásában a szakirodalom sem feltétlenül nyújt segítséget a gyakorlat számára, hiszen a szerzők igen gyakran több kifejezéssel is utalnak ugyanarra a tevékenységre (Martin 2007). A magyar szakirodalomban Horváth (2009) foglalta össze a lektorálással kapcsolatos ismereteket a nemzetközi szakmunkák alapján, részletesen bemutatja a lektorálás különböző változatait, és megveti terminológiai alapját a későbbi kutatásoknak. A szerző terminusjegyzékében szerepel a nyelvi és a szakmai, a csoportos és az egyéni, az egynyelvű és a kétnyelvű, az egyoldalú és a kölcsönös, valamint a teljes és a részleges lektorálás is.

A lektorálás körüli zűrzavart sokszor az a tény okozza, hogy a kutatók vagy a fordítási folyamat résztvevői számára nem egészen világos, hogy a lektorálásnak pontosan melyik fajtájával vagy részfolyamatával állnak szemközt. Az általános meghatározások többnyire a *teljes lektorálás* jellemzőit és követelményeit próbálják meghatározni. Az EN 15038¹ fordítási szolgáltatásokról és követelményekről szóló európai szabvány, illetve az ISO 17100:2015² nemzetközi szabvány szerint a fordított szöveg lektorálását nem a fordító, hanem már egy másik személy végzi, így a lektorálás elkülönül a fordító által a szabvány értelmében kötelezően végrehajtandó *önellenőrzéstől*. A lektornak továbbá a fordított szöveg célját szem előtt tartva kell ellenőriznie a fordítást a következetes terminológia, a regiszter, a forrás- és a célnyelvi szöveg összehasonlítása alapján. Arra azonban a szabvány sajnálatos módon már nem tér ki, hogy a lektor által javasolt javításokat és módosításokat vajon kinek a feladata, sőt egyáltalán szükséges-e elvégezni a célnyelvi szövegben.

¹ <http://qualitystandard.bs.en-15038.com/>

² <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:17100:ed-1:v1:en>

A jelen tanulmányban a lektori műveletek tipológiájának tárgyalásakor ugyancsak a teljes lektorálást vesszük alapul, amely szükségszerűen magában foglalja az eredeti és a célnyelvi szöveg egybevetését, és a módosítások végrehajtását is. A lektorálás ennek megfelelően a fordító által célnyelvre ültetett szöveg egy másik, a lektorálást hivatásként űző személy általi ellenőrzését és javítását jelenti, amely a fordított szöveg elkészülése után, a forrás- és célnyelvi szöveg egybevetésével, nyelvhelyesség és stílus alapján, a mai élő nyelv követelményeinek megfelelően történik azzal a céllal, hogy a javítás eredményeként tartalmilag pontos, nyelviileg helyes, az eredetivel egyenértékű, a célnyelvi olvasó számára feldolgozható, nyomdakész szöveg jöjjön létre. Ez a meghatározás rögtön rávilágít arra a tényre, hogy a lektorálás nem pusztán a fordítási, nyelvtani és helyesírási hibák javítására szorítkozik, bár kétségekívül mindezek beletartoznak a lektori tevékenységbe. A lektor a forrásnyelvi szöveg kommunikatív funkciójának és sajátosságainak figyelembevételével nem csupán helyes, hanem a befogadók számára feldolgozható szöveget hoz létre: javít és tökéletesít, mégpedig a célnyelvi igények szerint (Mossop 2001; Martin 2007). Feltételezhetjük tehát, hogy a lektor valójában összetett, több részből álló tevékenységet folytat a szövegek gondozása során.

Lektorálás és szerkesztés

Problémát okozhat a lektorálás értelmezésekor – nem kizárólag a szakirodalomban, hanem a gyakorlatban is – a szerkesztés (*editing*) és a lektorálás (*revision*) megkülönböztetése, illetve azonosítása, egymáshoz viszonyított kapcsolatának meghatározása. A szakirodalomban sem teljesen egyértelmű, vajon felfedezhető-e különbség a két tevékenység között, vagy valójában ugyanazt a feladatot végzi a szerkesztő és a lektor is. Cunningham (1971) a fordítási folyamat szerves részének tekinti a lektorálást, amelyre az *editing*, vagyis a *szerkesztés* terminussal utal, és amelynek célja, hogy stilisztikai módosítások útján elegáns és helyes nyelvhasználatot eredményezzen a szövegben. Horváth (2009: 242) meghatározásában a kontrollszerkesztés „kiadvállalatnál a két nyelvű lektorálás neve” (2009: 242) – azaz valójában egyenlőségjelet tesz a két nyelvi tevékenység közé. Hasonlóképpen szinonimaként kezeli a két fogalmat Klaudy (1984: 6), a fordítás és az aktuális tagolás kérdéseiről szóló írásában.

Graham (1983) a lektorálás tárgyalásakor megkülönbözteti egymástól az ellenőrzést (*checking*), amely elsősorban a kétértelmű fogalmazás felszámolására és a helyesírás javítására összpontosul; a szerkesztést (*editing*), amely a szöveg információtartalmának módosítását és a stílus egységesítését szolgálja; illetve a lektorálást (*revision*), amely egyaránt magában foglalja a terminológia javítását, a célnyelvi szöveg homályos részeinek tisztázását, a stílus másodlagos kontextuális hatásának fokozását és a forrásnyelvi szöveg érzelmi tartalmának hozzáigazítását az olvasó igényeihez. A szerző maga is megjegyzi, hogy a három kategória között számos átfedés található. Az első kategóriát tulajdonképpen a mikroszinten végrehajtott hibajavítással, a korrektúrával is azonosíthatjuk, míg a második kategóriába inkább makroszintű módosítások tartoznak, a harmadik kategória, a lektorálás pedig mikro- és makroszintű beavatkozásokat is magában foglal, nem csupán a célnyelvet, hanem a forrásnyelvi szöveget is figyelembe véve.

Hasonló megkülönböztetéssel kísérletezik Mossop (2001) is, aki önálló fejezetekre bontva igyekszik bemutatni a szerkesztő (*editor*) és a lektor (*reviser*) munkáját, az

elsősorban gyakorlati tanácsokat és ismereteket tartalmazó könyv végére azonban kiderül, hogy mégsem olyan könnyű elválasztani egymástól ezt a két tevékenységet. A szerző mindenekelőtt ott látja a különbséget a szerkesztés és a lektorálás között, hogy míg az előbbi egynyelvű szövegellenőrzést jelent, a lektorálás a hivatásos fordítók tevékenységéhez tartozik, akik a nyersfordításokat ellenőrzik (Mossop 2001: 83). Mossop megjegyzi, hogy a két nyelvi szakember munkája rokon tevékenységeket takar, amelyek között sok a hasonlóság, habár a szerkesztőnek ügyintézői feladatai is lehetnek, amelyek a fordítót nem feltétlenül terhelik. Ami azonban a tényleges, szövegre irányuló feladatokat illeti, a két nyelvi tevékenység valóban mindössze abban különbözik, hogy az egyik főként célnyelven történik, míg a másik a forrás- és a célnyelvi szöveg összevetésével:

„A szerkesztés a nem fordítás eredményeként keletkezett szöveg problémáinak azonosítását, majd kijavítását és tökéletesítését jelenti, különös tekintettel arra, hogy a megfogalmazás mindenben megfeleljen a jövőbeni olvasók igényeinek és a szöveg kommunikatív céljának. A lektorálás ugyanezt a feladatot foglalja magába, de nyersfordításokra irányul.” (ibid. iii)

Tulajdonképpen hasonló meghatározással találkozunk, amikor Mossop a szerkesztő és a lektor összetett feladatáról, szabályokon alapuló *javitó* és a feldolgozást elősegíteni hivatott *jobbitó*, *tökéletesítő* tevékenységéről beszél:

„A szerkesztő és a lektor kapuőr, aki *kijavítja* a szöveget, hogy az megfeleljen a társadalom nyelvi és szövegalkotási szabályainak, valamint beteljesítse a kiadó céljait. A szerkesztő és a lektor ugyanakkor nyelvterapeuta is, aki *tökéletesíti* a megfogalmazást, hogy gondoskodjon a szöveg könnyebb feldolgozhatóságáról, szem előtt tartva az olvasó elvárásait.” (2001: 1)

A fenti hasonlatban sem találunk tényleges különbséget szerkesztés és lektorálás között, mindkettő egyformán a nyelvi és szakmai szabályok betartását, a szöveg feldolgozhatóságát tartja szem előtt. Mossop a szerkesztésen belül a feladatok négy különböző kategóriáját sorolja fel, amelyek közül az első és a negyedik tartozik a szigorú értelemben vett javítás kategóriájába, miközben a másik kettő a szöveg további csiszolását szolgálja, hogy az minél tökéletesebben illeszkedjen a befogadók elvárásaihoz (ibid.: 12):

- (1) olvasószekesztés (*copyediting*): a kéziratok javítása a nyelv szabályrendszere szerint;
- (2) stilisztikai szerkesztés (*stylistic editing*): a szöveg további csiszolása, tökéletesítése a szókincs és a mondat szerkesztés terén, a kétértelműségek tisztázása, a feldolgozhatóság megkönnyítésének érdekében;
- (3) strukturális szerkesztés (*structural editing*): a szövegszervezés módosításai, beleértve a kohéziót és a koherenciát;
- (4) tartalmi szerkesztés (*content editing*): kihagyások és betoldások a szövegbe, tényszerű, matematikai adatok és logikai hibák javítása.

Mossop ugyanezeket a szempontokat és feladatokat foglalja össze a lektorálás paramétereinek ismertetése során is (2001: 99), azzal a lényeges különbséggel, hogy

a lektorálás esetében a javításokat illetően a nyelvtani, szóhasználati és helyesírási hibák mellett megjelenik a forrás- és célnyelvi szöveg ekvivalenciájának ellenőrzése, a félrefordítások kiszűrése is.

Érdemes volna tehát nem egymást átfedő, külön kategóriaként értelmezni a lektorálást és a szerkesztést, valamint a fentebb említett, Graham (1983) által ellenőrzésnek nevezett mikroszintű javítást, a korrektúrát, hanem inkább részhalmozokat képzelhetünk magunk elé, amelyek a legtágabb kategóriába, a teljes lektorálásba illeszkednek. A gyakorlatban előfordul, hogy a lektortól nem kérik az ekvivalencia ellenőrzését, ilyenkor mindössze egynyelvű szerkesztést végez, ám az is megesik, hogy kizárólag a nyelvi hibák javításával, korrektúrával bízzák meg – a szerzők és a fordítók sok esetben nem is várnak mást a szöveg ellenőrzésétől, és súlyos konfliktusokhoz vezethet, ha a lektor a fogalmazás *tökéletesítésére*, vagyis stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztésére is vállalkozik. Ebben az értelmezésben a legátfogóbb és legáltalánosabb tevékenységnek a lektorálást tekinthetjük, amelynek a feladat meghatározása szerint több fajtája is létezik, és mindig a megbízás jellegétől függ.

A lektorálás mint normakövető tevékenység

A lektorálás meghatározásából és a szakirodalmi tanulmányokból világosan kiderül, hogy a lektornak munkája végzése során meg kell felelnie bizonyos elvárásoknak és normáknak – hasonlóképpen a fordítóhoz. Mindkét hivatásos nyelvi közvetítőnek be kell tartania bizonyos *előzetes* normákat, többek között társadalmi, ideológiai, pedagógiai és politikai elvárásokat (Tourey 1995), valamint a professzionális normákat, a szakma elvárásait (Chesterman 1993). Szem előtt kell tartaniuk továbbá az úgynevezett kiindulási normákat, vagyis a forrásnyelvi szöveg sajátosságait is, hiszen a javítás eredményeként tartalmilag pontos, az eredeti jelentést tükröző, *adekvát* (Tourey 1995) szöveget kell létrehozniuk, ugyanakkor ezt a feladatot a célnyelv szabályrendszerét és *operációs normáit*, nyelvi és szövegalkotási mintáit mozgósítva szükséges véghezvinniük, hogy a mai élő nyelv követelményeinek *megfelelő* fordítás születhessen (Tourey 1995: 58). Ilyen módon válik a lektorált fordítás az eredeti szöveggel egyenértékűvé, valamint a célnyelvi olvasó számára *feldolgozhatóvá* (Mossop 2001) és *elfogadhatóvá* (Tourey 1995).

A fordítónak és a lektornak ilyen módon két gravitációs mező (Halverson 2003, 2007), a forrásnyelvi szöveg és a célnyelv normarendszere között kell az adott kommunikációs kontextus figyelembevételével egyensúlyoznia. Amennyiben a fordítónak ezt nem sikerül a befogadó szempontjából elfogadható (Tourey 1995) módon megvalósítani, a lektor közbeléphet, hiszen elsősorban a célnyelv felől, a forrásnyelvi szövegtől eltávolodva közelít a fordításhoz (Horváth 2009). Ez a célnyelvi megközelítés gondoskodik róla, hogy a lektor globális stratégiát követve, makroszinten ítélje meg a fordított szöveg tartalmát, nyelvhasználatát, strukturáját, és megvalósítsa az egyensúlyt a forrásnyelvi szöveg és a célnyelv szabályrendszere között. Ebben a folyamatban az *operációs* normák nyújtanak segítséget, amelyek közvetlenül vagy közvetve szabályozzák a forrás- és a célnyelvi szöveg viszonyát (Tourey 1995: 58).

A lektorok munkájához tehát elengedhetetlen a nyelvi és szakmai normák pontos és beható ismerete. Nem egyszerűen szöveget alkotnak, hanem mások megfogalmazását javítják, módosítják és alakítják, amit etikai alapon és a minőségbiztosítás érdekében

nem tehetnek meg jól megalapozott indokok nélkül. Másként kockáztatják, hogy helytelen vagy szükségtelen beavatkozásokkal rontanak, nem pedig javítanak a szöveg minőségén, így a fordító munkájának értékelése is lehetetlenné válik, sőt a fejlődését sem szolgálja, ha nem derül ki, milyen indokok alapján módosították a fordítását. A sikeres lektoráláshoz tehát alapos célnyelvi felkészültségre van szükség a hibák kiszűréséhez és javításához, a lektor nyelvi kompetenciája pedig a szerepéből adódóan nem csupán a szó- és a mondat szintű, hanem a szövegszintű sajátosságokra is kiterjed. Klaudy (1994: 57) szerint „a fordítás csak akkor lehet egyenértékű (ekvivalens) az eredetivel, ha éppúgy megfelel a célnyelv normáinak, mint ahogy az eredeti megfelelt a forrásnyelv normáinak”. Hasonló véleményt fogalmaz meg Károly is (2007: 174), miszerint a célnyelvi elvárásoktól való bármilyen eltérés akadályozhatja a feldolgozhatóságot, és a várt kommunikációs hatás elmaradását eredményezheti.

A fordításoknak a nyelvhasználati normákhoz való viszonyát tárgyalva Heltai (2004: 415) különbséget tesz a minden esetben kötelező szabály és az alternatívákat kínáló norma között. A normát a szokásos nyelvhasználat megnyilvánulásaként határozza meg, amely alternatív formákat is feltételez. Ezek az alternatívák önmagukban helyesek, de az adott kommunikációs szituációban esetleg mégsem bizonyulnak célszerűnek, így a nyelvi közvetítő más megoldásokat keres. A szabályok azonban nem adnak lehetőséget alternatívák közötti választásra, így a szó szoros értelmében nem is tartoznak a normához, ugyanakkor a szabály a norma szélsőséges eseteként is felfogható (ibid.: 416). A lektor feladatának *javítás* része tehát elsősorban a nyelvi szabályokra összpontosít, továbbá a lektor az adott helyzetben mérlegeli, mely normáknak mikor engedelmeskedik, hiszen azok be nem tartása szankciókkal is járhat. A tudatos döntésekre alapozó nyelvi szakember globális stratégiákat követve képes felmérni a kockázatokat, és amennyiben szükséges, szerkesztéssel tökéletesíti, *jobbitja* a szöveget.

Léteznek ugyanis magasabb szintű szövegalkotási normák (Heltai 2004: 416–417), amelyek a szó- és mondat szinten jelentkező normák érvényesülését befolyásolhatják. Ezek viszont már nem minden esetben nyilvánvalók, betartásuk nem kötelező, és megsértésük sem eredményez abszolút hibát, sokkal inkább a befogadók elvárásaihoz köthetők. Nem a célnyelv grammatikájától függenek, hanem az átadandó üzenet jellegétől, a szöveg összetételétől, a befogadóktól és a kommunikációs helyzettől, befolyásolva a koherenciát is. Amikor a lektorálás folyamatában a szöveg *tökéletesítése* kerül előtérbe, a lektor nem az ekvivalenciára törekszik, hanem a célnyelven szerkeszti a szöveget, és magasabb nyelvi szinten jelentkező stratégiákat szem előtt tartva törekszik a feldolgozhatóságra és az olvashatóságra. Ezek közé tartoznak a kommunikáció általános elvei és kooperációs maximái is (Grice 1975). Klaudy (1997) rámutat, hogy a fordítók automatikusan végrehajtják a szabályokat követő, kötelező műveleteket, és rutinszerűen végzik a normakövető átváltásokat is, a fordítások idegenszerűsége főként szövegszinten nyilvánul meg. Így a lektorra marad a makroszintű anomáliák orvoslása.

A lektorálás műveleti tipológiája

A lektor nemcsak ellenőrzi a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi eredetivel, hanem az összevetés és átolvasás eredményeképpen felfedezett hibákat és hiányosságokat javítja, pótolja is, illetve további módosításokkal segíti a feldolgozást a befogadók számára. Horváth (2009) a lektorálást ebből következően egy idegen írásműbe történő közvet-

len beavatkozásként definiálja, ezek a beavatkozások pedig többféle műveletként is jelentkezhetnek. A lektorálás műveleteit Arthern (1987: 17) meghatározását követve a célnyelvi szöveg azon pontján azonosíthatjuk, ahol a lektor a fordítás ellenőrzése során valamilyen változtatást vitt véghez.

Horváth a lektorálási műveletek kategorizálásakor a következő beavatkozásokat sorolja fel: *átrendezés, beszúrás, csere, törlés és széljegyzet* (2009: 156). Ezek közül az utolsó nem avatkozik közvetlenül a szövegbe, csupán javaslatokat fogalmaz meg a fordítás minőségére vonatkozóan, illetve további információkat fűzhet a szöveghez. A többi beavatkozás azonban egyértelműen kapcsolható Klaudy (1997) átváltásokra kidolgozott műveleti tipológiájához, hiszen a fordítói műveletek és a lektori beavatkozások hátterében egyaránt az egynyelvű szövegszerkesztés során alkalmazott módosítások állnak (Horváth 2009). Az *átrendezés, beszúrás, csere* takarhat lexikai és grammatikai műveleteket: áthelyezést, cserét, betoldást és konkretizálást, valamint összevonást és generalizálást, míg a *törlés* a lexikai és grammatikai nyelvi elemek kihagyására vonatkozhat a célnyelvi szövegből.

A lektorálás fenti meghatározásakor kiderült, hogy a lektor tulajdonképpen kétféle tevékenységet folytat a szöveg gondozásakor: javítja, sőt tökéletesíti is a fordítói kéziratot (Mossop 2001; Martin 2007; Horváth 2009). A „javítás” kategóriájába tartoznak a kötelezően elvégzendő, szabálykövető beavatkozások és a normákat követő, fakultatív műveletek, amelyek végrehajtása mellett a lektor a szakma konvenciói, a megbízás előírásai, valamint a szöveg összetétele és sajátosságai függvényében határoz. A fordítói kézirat „tökéletesítését” szolgáló módosítások ugyancsak fakultatívak, a lektor azért hajtja végre őket, hogy a szöveg könnyen feldolgozható, az olvasók igényeinek megfelelő legyen az adott kommunikációs kontextusban – stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztési stratégiákat követve. Mindezek alapján a lektori beavatkozások az alábbi műveleti kategóriákra oszthatók:

- *Szabálykövető*: kötelező lektorálási művelet, amelyre a célnyelv morfológiai, szintaktikai, szemantikai és helyesírási szabályrendszere, szakmai konvenciói és a megbízás előírásai miatt van szükség. A beavatkozás elvégzése nélkül nem kapnánk helyes, a forrásnyelvi eredetinek és a célnyelv szabályrendszerének megfelelő szöveget.
- *Normakövető*: nyelvhasználati sajátosságokon, nyelvszokásokon alapuló, fakultatív lektorálási művelet. A célnyelvi szöveget ellenőrző lektornak van választási lehetősége, hogy elvégzi-e a beavatkozást, amely nélkül a szöveg nem felelne meg teljes mértékben a célnyelv normáinak, csupán „kvázi-helyesnek” (Klaudy, 1994) minősülne.
- *Stratégiakövető*: fakultatív lektori művelet, amellyel a lektor a közlés kontextusából merítve törekszik az üzenet egyértelműsítésére, a szöveg teljes egészét szem előtt tartva igyekszik megkönnyíteni az információ feldolgozhatóságát, valamint hozzájárulni a kommunikáció sikeréhez és a kontextuális hatás megőrzéséhez.³

³ *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben* (2015) című doktori értekezésemben a tipológia harmadik kategóriája szerkesztési műveletként szerepelt. A tipológia terminológiai egységesítése céljából azonban a *stratégiakövető* művelet terminusra módosítottam.

A Horváth (2009) által felsorolt lektori eljárások, valamint Klaudy (1997) átváltási műveletei besorolhatók a fent ismertetett kategóriákba annak függvényében, mi motiválta a lektort az egyes beavatkozások végrehajtása során. Az első két műveleti típusba tartozó beavatkozások meghatározása és indoklása viszonylag egyszerű, ahogyan a háttérükben álló nyelvhasználati szabályok és normák azonosítása sem ütközik nagyobb nehézségekbe, hiszen a helyesírási szabályzat és a nyelvhelyességi szakirodalom eligazodást nyújt közöttük. Ám a magasabb szinteken egyre bonyolultabbá válik a helyzet, mivel a szövegalkotási stratégiák már nehezebben meghatározhatók (Heltai 2004: 416), így hát a hozzájuk kapcsolódó szerkesztési stratégiákat követő beavatkozások is mélyebb megfontolást igényelnek. A lektor makroszinten közelítve a szöveghez stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztést végez, ha szövegszintű eltolódások mutatkoznak a fordításban a forrásnyelvi szöveghez képest, illetve az eredetileg is célnyelven keletkezett íráshoz viszonyítva, valamint ha a befogadók elvárásainak megfelelően igyekszik betartani a nyelvhasználati alapelveket: többek között az egyértelműség, a feldolgozhatóság, a relevancia és a nyelvi gazdaságosság elvét.

A lektor a fenti műveleti tipológia és a műveleteket motiváló szabályok, normák és kommunikációs stratégiák segítségével tudja indokolni a döntéseit, pontosan miért avatkozott egy bizonyos helyen a szövegbe. Műveleteit nem egyéni ízlés vezeti, szemben a preferenciális módosításokkal, amelyek semmilyen érveléssel sem indokolhatók. Arthern (1987: 19) a lektori beavatkozások osztályozásakor formális és tartalmi hibák szükségszerű javításáról, illetve az olvashatóság elősegítéséről beszél, elkülönítve tőlük a szükségtelen beavatkozásokat. Az efféle műveletek olyan szavakat vagy szórendet módosító lektori beavatkozásokat takarnak, amelyek nem teszik értelmezhetőbbé a jelentést, még a szöveg stílusán sem javítanak. Horváth (2009) egyenesen a lektorálás egyik potenciális univerzáléjának tekinti a szükségtelen módosításokat, Arthern (1987) azonban rámutat, hogy ezen a téren nagy egyéni különbségek mutatkoznak a lektorok között. A fenti műveleti kategóriák és Arthern meghatározása alapján az alábbiak szerint illeszthetjük be a szükségtelen, preferenciális beavatkozásokat a tipológiába:

- *Preferenciakövető*: szükségtelen lektori beavatkozás, amely nem teszi sem helyesebbé, sem befogadhatóbbá, stilisztikailag elfogadhatóbbá vagy feldolgozhatóbbá a szöveget; csupán az egyéni ízlés motiválja, így nincsen semmiféle hatással a szövegre.

Bizonyos szempontból szükségtelen beavatkozásnak tekinthetők a lektor által végzett hibás beavatkozások is – különböznek azonban a preferenciakövető műveletektől abban, hogy *negatív hatást* gyakorolnak a szövegre. Hibás módosítás többféle módon is kerülhet a célnyelvi írásműbe: 1. a lektor szükségtelenül avatkozik be a helyes célnyelvi szövegbe, és helytelen megfogalmazást választ, ront a szövegen, nem egyszerűen feleslegesen dolgozik; 2. szükséges helyen avatkozik a célnyelvi szövegbe, ahol hiba vagy hiányosság mutatkozik a fordításban, de helytelenül módosít a megfogalmazáson, nem találja a megfelelő megoldást; 3. hiba található a fordított szövegben, de a lektor nem a megfelelő helyen avatkozik be a szövegbe, és vagy szükségtelenül változtat, vagy helytelenül módosít, újabb hibát eredményezve. Bár mindhárom beavatkozás hibát

eredményez, így a szöveg szempontjából ugyanúgy negatív az eredmény, más a okok állnak a három jelenség hátterében. Az első esetben a túlbuzgóság vezet felre a lektort, és az egyébként jó szövegen ront, így a lektori eljárás megítélése a legnegatívabb. A második esetben a lektornak sikerül azonosítania a hiba helyét, de a javítási vagy korrektív alkompetenciája (Horváth 2009) terén hiányosság mutatkozik. A harmadik esetben bár érzékeli a problémát, nem tudja azonosítani a hiba pontos helyét, így a megfelelő javítás is elmarad, ilyenkor tehát több ponton is hiányosság mutatkozik a lektori kompetenciájában. A lektorálás műveleteinek összefoglalását az 1. táblázat mutatja.

Módosítás	Beavatkozás alapja	Preskriptív erő	Attribútum	Hatás
Szabálykövető	ekvivalencia, nyelvhasználati szabályok, fordítási megbízás	kötelező	elvárt javítás	pozitív
Normakövető	fordítási és nyelvhasználati normák	fakultatív	javasolt javítás	pozitív
Stratégiaikövető	kommunikációs alapelvek és szövegépítő stratégiák	fakultatív	tökéletesítés	pozitív
Preferenciakövető	egyéni preferenciák	szükségtelen	értelmetlen beavatkozás	semleges

1. táblázat. A lektorálási műveletek tipológiája

A lektorálás során alkalmazott beavatkozások azonosítása minden bizonnyal a kötelező, *szabálykövető* műveletek esetében a legkönnyebb feladat, hiszen ahogyan fentebb szó esett róla, a módosítás nélkül helytelen célnyelvi megfogalmazást, elfogadhatatlan szöveget kapnánk. Az alábbi példa egy félrefordítás szükségszerű javítását illusztrálja: a fordító félreértelmezte az eredeti szöveget, hibát eredményezve a fordításban, a lektor azonban helyesbítette a jelentést.

- (1) Eredeti: [...] A barque, in the same part of the sea, would have seen her two hours later **if the Ingrid Linde had kept her course.**
- (1a) Fordítói: Két órával később, ugyanezen a tengerszakaszon, egy bárkáról látni kellett volna, **hogy az Ingrid Linde tartja-e az útirányát.**
- (1b) Lektori: Két órával később – ugyanezen a tengerszakaszon – egy bárkáról szintén látniuk kellett volna az Ingrid Linde-t, **ha az tartotta az útirányát.**

Hasonlóképpen az alábbi példában a lektor a nyelvtani szabályokat követte, amikor kijavította a fordító által ejtett hibát a magyarról angol nyelvre fordított célnyelvi szövegben. A javítás szükségszerű és indokolható, így a lektorálási művelet jogosságához nem férhet semmi kétség.

- (2) Eredeti: A szerződést bármely fél **három hónapos** felmondási idővel felmondhatja.
- (2a) Fordítói: The contract may be terminated by each Party by giving **3-month's notice.**
- (2b) Lektori: The contract may be terminated by each Party by giving **3-months notice.**

A fakultatív jellegű *normakövető* műveletek megállapításakor segítséget nyújthat Heltai (2004) megállapítása, aki a normát alternatív nyelvi formákat is megengedő és a szabályoknál kisebb preskriptív erővel rendelkező, szokásos nyelvhasználatként értelmezi. Az alábbiakban normakövető lektorálási műveletre látunk példát: a fordító megoldása nyelvtanilag és lexikailag sem tekinthető helytelennek, félrefordítást sem tartalmaz, ugyanakkor a lektor beavatkozása közelebb hozta a fordító megfogalmazását a szokásos magyar nyelvhasználathoz, amely csak hangsúlyos pozícióban tartja meg a személyes névmást.

- (3) Eredeti: [...] **they** began to argue about the moth-eaten pelt [...]
 (3a) Fordítói: [...] miközben ők a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.
 (3b) Lektorai: [...] miközben \emptyset a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.

A negyedik példában a fordító követte a forrásnyelvi szöveg szerkezetét a jelentés magyarról angolra történő átültetése során, nyelvtanilag hibátlan megfogalmazást hozva létre. Ám a lektor módosította a mondat szerkezetet, és az értelmi hangsúly kiemelésére alárendelő szerkezetet vagy úgynevezett *cleft* megoldást alkalmazott.

- (4) Eredeti: **Főként tapasztalt fordítók** értenek az alkalmazásukhoz.
 (4a) Fordítói: **Mainly experienced translators** know how to apply them.
 (4b) Lektorai: **It is mainly experienced translators** who know how to apply them.

A lektor normakövető műveletet hajtott végre, hiszen az angol többnyire a fenti vonatkozó mellékmondatot használó szerkesztésmódot részesíti előnyben, főleg írásban, ahol nem segíthet az intonáció a hangsúlyos mondatrészek kiemelésében. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fordító megfogalmazása sem volt helytelen.

Valószínűleg a *stratégia követő* műveletek azonosítása okozhatja a legnagyobb kihívást, mivel a másik két kategóriába tartozó beavatkozásokhoz képest több változatosságot mutatnak, és egyedi megoldásokat tükröznek. Meghatározásukhoz nem nyújtanak segítséget a helyesírási és nyelvművelő szabályzatok. Alkalmazásukkor a lektorok szövegszintű stratégiákat követnek, amelyek mindig éppen az adott szövegben, az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően érvényesülnek. A lektor stratégia követő műveletekkel igyekszik optimalizálni a grammatikai és lexikai redundanciát, kiegyensúlyozott szöveget alkotva, gazdagítva a szókincset, maximális kontextuális hatásra törekedve (Robin 2015). A leggyakrabban előforduló stratégia követő lektori műveletekre láthatunk példákat az alábbiakban.

- (5) Eredeti: I was growing colder **when I left the woods behind**.
 (5a) Fordítói: Egyre hidegebb lett, **amikor elhagytam az erdőt** [...]
 (5b) Lektorai: **Miután elhagytam az erdőt**, egyre hidegebbre fordult az idő [...]

Az ötödik példában a fordító szorosan követte az eredeti szöveg szerkesztését, megőrizve a tagmondatok sorrendjét, míg a lektor grammatikai áthelyezéssel kronológiai sorrendbe állította az eseményeket, nagyobb hangsúlyt adva a logikai kapcsolódási pontoknak, így segítette elő a feldolgozást. A következő példában ugyancsak stratégia-

követő beavatkozásnak lehetünk tanúi: a lektor nem szabályoknak vagy normáknak engedelmeskedve hajtotta végre a lexikai konkretizációval járó műveletet, szemantikaiag erőteljesebb, hangsúlyosabb kifejezésre cserélve az eredeti szövegben szereplő szó jelentését.

- (6) Eredeti: That was Maddy's **fault**, of course.
 (6a) Fordítói: Ami természetesen Maddy **hibája** volt.
 (6b) Lektor: Ami természetesen Maddy **bűne** volt.

A feldolgozás explicitebb megfogalmazással való elősegítése és a szókincs gazdagítása mellett a lektorok általában törekednek a fordított szöveg grammatikai és a lexikai redundanciájának csökkentésére, módosítva a fordító átváltási műveleteit, ahogyan az alábbi példában is látható:

- (7) Eredeti: It bent as easily **as a blade of grass**.
 (7a) Fordítói: [...] olyan könnyedén hajolt meg, **mintha csak egy fűszál lett volna**.
 (7b) Lektor: [...] olyan könnyedén hajolt meg, **mint egy fűszál**.

A fordító az eredeti főneves szerkezetet önálló tagmondattá emelte fel, azonban a lektor ezt a műveletet mintegy „vissza fordította”, ismét főnévvel kifejezett hasonlatra módosította, hogy az egyszerűbb megfogalmazással csökkentse a redundanciát, elősegítve a feldolgozást, közelebb hozva a mondatszerkesztést az eredetihez. Hasonló beavatkozásra mutat példát a következő mondat is, amelyben a lektor ugyancsak tömörebb és egyszerűbb megfogalmazásra törekedett:

- (8) Improvizatív – tehát az előadónak nagyobb szabadsága, több tere van mozogni.
 (8a) Improvisational means **the performer has more freedom, more space to move**.
 (8b) Improvisational means \emptyset **more freedom, more space to move**.

Nem magyarázható nyelvhelyességi szabályokkal, normákkal, így stratégiakövető műveletnek minősül az a lektori beavatkozás, amelyet a kilencedik példamondatban figyelhetünk meg. A lektor törölte a felesleges kötőszót a fordított mondat elején a célnyelvi magyar szövegből, mivel az összefüggés a szöveg kontextusából kikövetkeztethető.

- (9) Eredeti: **But** they were ready for us.
 (9a) Fordítói: **De** már vártak bennünket.
 (9b) Lektor: \emptyset már vártak bennünket.

A fenti mondatok tehát olyan stratégiakövető lektorálási beavatkozásokra mutatnak példákat, amelyek segítségével a lektorok szerkesztik a szövegek információs tartalmát, csökkentik a grammatikai és a lexikai redundanciát, elősegítik az olvashatóságot, gazdagítják a szövegek szókincsét, optimalizálva a szövegek nyelvi sajátosságait abból a célból, hogy megfeleljenek a célnyelvi befogadók elvárásainak. Empirikus kutatási

eredmények mutatják (Robin 2015), hogy a lektorok nagy gyakorisággal hajtanak végre fakultatív, stratégia követő beavatkozásokat. Amikor a fordító jól végzi a munkáját, nincs szükség nagymértékű „javításra”, így a lektor a minőség „tökéletesítésére” összpontosíthat, magasabb szintű, szövegszerkesztési stratégiákat követő műveleteket alkalmazva a kommunikáció alapelveinek szem előtt tartásával. Ezek a lektori műveletek szövetszinten indokolhatók, szemben a preferencia követő módosításokkal, amelyek semmilyen hatást nem gyakorolnak a szövegre, ahogyan az alábbi példában is látható:

(10) Eredeti: As fast as this little wind will push us.

(10a) Fordítói: Olyan gyorsan, amennyire a gyenge szél **engedi**.

(10b) Lektori: Olyan gyorsan, amennyire a gyenge szél **lehetővé teszi**.

A jelen tanulmányban ismertetett műveleti tipológia tudatosítása segítségül szolgálhat a lektoroknak, nehogy akaratlanul a „túllektorálás” csapdájába essenek, és túl sok szükségtelen, preferencia követő beavatkozást vigyenek véghez. Amennyiben meg tudják különböztetni a szabályokat, normákat, stratégiákat és egyéni ízlésüket követő beavatkozásaikat, könnyebben meg tudják indokolni döntéseiket, objektívebb és árnyaltabb értékelést nyújthatnak a fordítók munkájáról, segítve a fejlődésüket, és vita esetén képesek belátni, amikor csupán alternatív megoldásokról van szó, nem pedig tényleges hibákról, és ez hozzájárul a kollégák közti harmonikus munkakapcsolathoz.

Összefoglalás

A fordítástudomány immár elengedhetetlen feladatává vált, hogy szilárd, kidolgozott alapokon nyugvó elméleti háttérrel és módszertani útmutatást nyújtson a fordítások lektorálásához a fordítói szakma számára. Elméleti és módszertani alapok, illetve azok megismertetése nélkül el sem várhatjuk, hogy a fordított szövegek gondozását vállaló szakemberek tudatosan és hozzáértéssel végezzék a munkájukat. A jelen tanulmányban kísérletet tettem a lektorálás műveleti tipológiájának felállítására, nyelvi és fordítási szabályokra, normákra és stratégiákra, fordítási műveletekre, illetve saját korábbi kutatási eredményeimre alapozva (Robin 2015). A műveletek közötti különbségek feltárásával részletesebb bepillantást nyerhetünk a lektorok tevékenységébe: mit tesznek valójában, amikor beavatkoznak a fordított szövegbe. Kötelező, szabálykövető és fakultatív, normakövető műveleteikkel *javítást* végeznek a szövegben, kiküszöbölve a fordításból eredő és a nyelvi hibákat, illetve a fordítói megbízás figyelmen kívül hagyásából fakadó problémákat. Stratégia követő módosításai azonban a fordítás tökéletesítését, *jobbitását* szolgálják, közelebb hozva a fordított szöveg sajátosságait az idiomatikus, autentikus célnyelvi szövegekre jellemző nyelvhasználatához, valamint a befogadók igényeihez és elvárásaihoz. Ilyen módon az indokolható módosításokat megkülönböztethetjük a pusztán preferenciákon alapuló szükségtelen beavatkozásoktól, amelyek semmiféle pozitív hatást nem gyakorolnak a fordított szöveg szó-, mondat- és szövetszintű jellemzőire.

A jelen tanulmányban felvázolt tipológia hasznos kiindulási alapul szolgálhat a lektorált – fordított vagy autentikus célnyelvi – szövegek elemzéséhez, illetve a lektorálás módszereinek és folyamatainak vizsgálatához. Továbbá elméleti háttérrel nyújthat

a fordítások lektorálásának etikai aspektusaival kapcsolatos tárgyilagos párbeszédhez, objektív módon megvilágítva, hol és miért avatkozhatnak a lektorok a gondjaikra bízott fordított szövegekbe. A szabály-, norma- és stratégiakövető lektorálási műveletek indokolhatatlan és preferenciakövető beavatkozásoktól való elkülönítésével remélhetőleg elősegíthetjük a lektorok tudatos, felelősségteljes, szakszerű munkavégzését, valamint a fordítási folyamat résztvevői közötti kollegiális munkaharmóniát. Hasonlóképpen a lektorálási műveletek tipológiája a *javítás* és a *jobbítás* megkülönböztetésével jó szolgálatot tehet a fordítás oktatása során is, amikor a hallgatók fordításait ellenőrizzük és értékeljük, vagyis *didaktikai* lektorálást alkalmazunk. A szakfordító-hallgatók munkájának lektorálás műveletei alapján differenciált értékelése segítséget nyújthat, hogy realisabb képet kapjanak a teljesítményükről, tisztábban lássák, hol gyökereznek a visszatérő valódi hibák, és hol van lehetőség további fejlődésre. Mind ezt pedig a szükségtelen és lelombozó, kizárólag a hibákra összpontosító visszajelzés nélkül, gondoskodva a fejlődéshez lényeges motivációról is.

IRODALOM

- Arthern, P. (1987): Four Eyes are Better than Two. In: Picken, C. (ed.) *Translating and the Computer 8: A Profession on the Move*. London: Aslib, The Association for Information Management, 14–26.
- Arthern, P. (1991): Quality by numbers: Assessing revision and translation. In: *Proceedings of the Fifth Conference of the Institute of Translation and Interpreting*. London: Aslib, The Association for Information Management, 85–91.
- Chesterman, A. (1993): From ‘Is’ to ‘Ought’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5/1, 1–20.
- Cunningham, D. S. (1971): Translation and Editing. *Meta* 16/3, 135–152.
- Eszenyi R. (2016): Case study on translating a medical record into B language: How do the translator’s competences advocated by the EU appear in the case of a real-life assignment? *Procedia – Social and Behavioral Sciences* Vol. 231, 122–128.
- Graham, J. D. (1983): Checking, Revision and Editing. In: Picken, C. (ed.) *The Translator’s Handbook*. London: Aslib, 99–105.
- Grice, H. P. (1975): Logic and Conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.) *Syntax and semantics 3: Speech acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Halverson, S. (2003): The cognitive basis of translation universals. *Target* 15/2, 197–241.
- Halverson, S. (2007): Investigating gravitational pull in translation: the case of the English progressive construction. In: Jääskeläinen, R. – Puurtinen, T. – Stotesbury, H. (eds.) *Texts, process and corpora: research inspired by Sonja Tirkkonen-Condit*. Joensuu: Publications of the Savonlinna School of Translation Studies 5., 175–195.
- Hansen, G. (2009): The Speck in Your Brother’s Eye – the Beam in Your Own. Quality Management in Translation and Revision. In: Hansen, G. – Chesterman, A. – Gerzmysch-Arbogast, H. (eds.) *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research. A Tribute to Daniel Gile*. Amsterdam: John Benjamins, 255–280.
- Heltai Pál (2004): A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128/4, 407–434.
- Heltai Pál (2005): A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129/1, 30–58.
- Horváth Péter I. (2009): *A lektori kompetencia*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Hosington, B. M. – Horguelin, Paul A. (1980): *A Practical Guide to Bilingual Revision*. Montréal: Linguattech.

- Károly Krisztina (2007): *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy Kinga (1987): *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy Kinga (1994): Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény G. – Kardos T. (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 57–61.
- Klaudy Kinga (1997): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Künzli, A. (2006): Teaching and learning translation revision: Some suggestions based on evidence from a think-aloud protocol study. In: Garant, M. (ed.) *Current Trends in Translation Teaching and Learning*. Helsinki: Department of Translation Studies Publication III, Helsinki University, 9–24.
- Künzli, A. (2007): Translation Revision: a study of the performance of ten professional translators revising a legal text. In: Gambier, Y. – Shlesinger, M. – Stolze, R. (eds.) *Translation Studies: doubts and directions*. Amsterdam: Benjamins, 115–126.
- Martin, T. (2007): Managing risks and resources: a down-to-earth view of revision. *The Journal of Specialised Translation* 4/8, 57–63.
- Mohácsi-Gorove Anna (2015): *A minőség fogalma a fordítástudományban és a lektorálás mint minőségbiztosítási garancia*. Doktori értekezés: Budapest.
- Mossop, B. (2001): *Revising and Editing for Translators*. Amsterdam: Benjamins.
- Parra Galiano, S. (2005): *La revisión de traducciones en la Traductología: aproximación a la práctica de la revisión en el ámbito profesional mediante el estudio de casos y propuestas de investigación*. Doktori értekezés. Granada: Universidad de Granada.
- Robert, I. S. – Remael, A. – Ureel, J. J. J. (2017): Towards a Model of Translation Revision Competence. *The Interpreter and Translator Trainer* 11/2, 1–19.
- Robin Edina (2015): *Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Sommers, N. (2001): Revision – Food for Thought. *Translation Journal* 5/1. <http://www.bokorlang.com/journal/15revision.htm>
- Terryn, R. A. – Robert, I. S. – Ureel, J. J. J., Remael, A. – Hanouille, S. (2017): Conceptualizing Translation Revision Competence: A Pilot Study on the Acquisition of the Knowledge about Revision and Strategic Subcompetences. *Across Languages and Cultures* 18/1, 1–28.
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.